

TEHCİR VE COĞRAFYA ZORLA GÜZELLİK OLMAZ

İbn'i Haldun, coğrafyanın bizi çepeçevre kuşatan, dışımızda yer alan bir şey değil içimizde kök salan bir şey olduğunu söylüyordu. Bu sözün kültürel pratiklerde oldukça önemli bir yeri vardır. Zira tarihöncesinden beri her kültür esasında bir doğaya uyma pratiği olarak başlar ve buradan gelişir. Dolayısıyla Doğu Anadolu gibi bir coğrafyada yaşamak da kendine özgü kültürel pratiklerin ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Bu yazıda değinmek istediğim esas konu da bu zaten. Ancak öncelikle şu sorunlu “Doğu Anadolu” kavramı üzerinde durmak gerek.

Öncelikle bir soruyla başlamak istiyorum. Türkiye Cumhuriyeti toprakları Anadolu ve Trakya'dan mı oluşur? Aslında yanıtı açık bir soru. Zira batıdan başlayarak tanımlayacak olursak; Avrupa kıtası, şairinde belirttiği gibi “Akdeniz’e bir kısırak başı gibi uzanan” Anadolu Yarımadası ve Asya kıtasına yayılmıştır Türkiye Cumhuriyeti. Kısacası coğrafi yayılım ile siyasi sınırlar arasında bazı farklılıklar vardır. Zira Anadolu Yarımadası'nın sınırları coğrafi olarak; Doğu Akdeniz kıyı hattından yani İskenderun Körfezi'nden başlayarak, Orta Anadolu'nun doğusundaki Tahtalı Dağları ve Sivas üzerinden kuzeye doğru, Karadeniz kıyısına kadar çekilen bir çizgiyle anakaradan yani Asya kıtasından ayrılır. Dolayısıyla Sivas'ın doğusunda kalan bölge yani bugün Doğu Anadolu olarak tanımlanan yer Anadolu Yarımadası'nda değil, Asya kıtasındadır. Bazı coğrafyacılar Fırat Nehri'ni doğal bir sınır olarak kabul etse de Anadolu Yarımadası, İskenderun Körfezi-Sivas-Ordu/Giresun hattının batısında kalan ve boğazlarla da Avrupa'dan ayrılan alandır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde olup coğrafi olarak Asya kıtasında kalan kısım 1941 yılında toplanan Birinci Coğrafya Kongresi'nde o günlerin siyasi ve ideolojik havası içinde Besim Darkot tarafından hazırlanan raporla Doğu Anadolu olarak tanımlanmıştır.¹ Sonrasında da bu kavram yaygın biçimde kullanılmıştır. Şimdi bu açıklama ışığında bugün Doğu Anadolu olarak tanımladığımız bölgeye tekrar bakacak olursak, bu bölgenin Anadolu Yarımadası ile Asya kıtası arasında bir geçiş bölgesi olduğunu dolayısıyla Anadolu'nun doğuya açılan kapısı olduğunu söylemek olasıdır. Bu durumda Kars-İğdır-Ağrı ve Van hattını Anadolu'nun giriş kapısı olarak adlandırmak yanlış sayılmaz.

Ayrıca, yüksek dağlık alanlarıyla coğrafi ve iklimsel olarak da farklı olan bu bölge elbette iklim ve coğrafyanın bir fonksiyonu olarak kültürel açıdan da farklı bir gelişim izlemiştir. Yaşamaları oldukça zor olan bu coğrafyada ilk insan izleri de zaten oldukça geç bir tarihte günümüzden yaklaşık 15.000 yıl öncesinden daha eskiye gitmeyecek şekilde ortaya çıkar. Bu izler de sadece avcı-toplayıcı küçük gruplara ait izlerdir. Mezopotamya uygarlıkları ise Doğu Anadolu'ya sadece hammadde kaynakları için geldiklerinden dolayı burası çok geç tarihlerde devletleşme sürecini yakalamıştır. Bu sürecin başlangıcı ise Urartu krallığının MÖ 900 gibi ortaya çıkışıyla gerçekleşir. Urartu Van/Tuşpa merkezli kendi dilleriyle söyleyecek olursak Biainili merkezli bir krallıktır. Van-Sevan ve Urmiye gölleri arasındaki çekirdek bölgeden doğan bu krallık bu zorlu coğrafyada yaşayan ve olasılıkla çok farklı etnik kökenlerden gelen halkları birarada tutabilmek için değişik yollar geliştirmiştir. Bunların başında Bingöl-Solhan civarında izleri görülen dünyanın ilk gerçek karayolu ve Doğu Anadolu'nun değişik yerlerinde karşımıza çıkan sulama barajları ve kanalları gelirken tarım ve hayvancılığı geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak farklı halkları bir arada ve tek bir otorite altında birleştirmek esas olarak gönüllü birliktelikler kurulmadıkça bugün bile dünyanın değişik yerlerinde görülebileceği gibi güç hatta imkânsızdır.

Bu güçlük Urartu'nun da başına dert açmıştır. Van merkezli ve kalelerden oluşan yerleşim sistemi merkezden gönderilen limular yani valiler tarafından yönetilirken yerli halkın etnisiteye dayanan birlikteliği çeşitli sorunlar çıkarmış ve ayaklanmalara da neden olmuştur. Urartu krallığı bütün bu güçlükleri aşmanın tek yolu olarak da arkeolojik literatürde

toplular nüfus aktarımı (mass deportation) denilen uygulamaya başvurmuştur. Bunun değişik örneklerini Urartu ve Asur'dan kalan çivi yazılı belgeler, kaya yazıtları ve sınır taşları üzerinde okumak olasıdır.

Konu Urartu ve Urartu'da toplular nüfus aktarımı olunca yazılı kaynaklara başvurmak gerek, zira bu belgelerde yazılanlar oldukça acı gerçekleri yansıtmakta. Urartu'nun bir devlet olarak ortaya çıkmaya başladığı dönem söylencesel kısmı atlarsak yazılı kayıtlarda MÖ 840 yılı olup bu tarih ilk Urartu kralı I.Sarduri'nin zamanına denk gelir. Urartu'nun kurulduğu, yaşadığı ve yayıldığı Van Gölü merkezli, yaklaşık olarak batıda Fırat, doğuda İran, kuzeyde Ermenistan ve Gürcistan ile güneyde Hakkâri ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri o dönemde de farklı etnik kimliklerden oluşan hakların yaşadığı bir yerdir. Dolayısıyla Urartu'yu bir halklar topluluğu olarak görmek en doğrusudur. Çözümü yapılmış Urartuca metinler ise sadece yönetici sınıfın diliyle yani devletin resmi diliyle ilgili metinlerdir. Bu metinlere bakıldığında Urartu'nun başlangıçtan neredeyse yıkılıncaya kadar farklı nedenlerle bu halklar topluluğu içinde yaşayan grupları yaşadıkları yerlerden başka yerlere gönderdiklerini görürüz. Özellikle Menua (MÖ 810-785/80) ve II.Sarduri (MÖ 756-730) dönemleri bu olgunun en fazla görüldüğü zaman dilimidir.

Bu uygulamanın bir kısmı savaşta yeni ele geçirilen yerlerdeki halkları belki biraz da işgücü gereksinimi nedeniyle başka yörelere toplular olarak nakletmek üzerine kuruluyken bazı durumlarda salt savaşta tutsak edilenler değil, o yörenin savaşa katılmayan halkları da yurtlarından alınarak arzu edilen amaca uygun bir başka yöreye yerleştirilmişlerdir.² Burada hemen belirtmek gerekir ki Urartu Devleti sadece savaş esirlerini değil kendi halklarını da tehcire tabi tutmuştur. Urartu'nun bu uygulamayı gerçekleştirmesini dört ana nedeni yazılı kaynaklar incelendiğinde rahatlıkla saptanabilmektedir.

Altan Çilingiroğlu'nun bu konuda yaptığı çalışmaya göre "Toplular Nüfus Aktarımı" dört ana nedenle gerçekleşmiştir. Bunlar;

"1-Merkezi güce ya da yetkeye karşı ayaklanan toplulukları cezalandırmak için yapılan aktarımlar.

2-Orduyu büyütme için yapılan aktarımlar.,

3-Sanatçı ve işçi gereksinimini karşılamak amacıyla yapılan aktarımlar.

*4-Yeni kurulan kentlere yerleştirilen merkezi yetkeye bağlı aktarımlardır."*³

Burada ilgi çekici ve konuyla doğrudan ilintili olanlar bir ve dördüncü maddelerdir. Bir diğer deyişle 'ayaklanma/cezalandırma' ve 'yeni yerleşim kurma' amacıyla yapılan tehcir uygulamaları sonuçları itibarıyla ve yakın tarihe ışık tutması nedeniyle ilgi çekicidir. Bu iki uygulamayla ilgili kayıtlarda yazılanlar ise tehcirin ne derece kapsamlı ve organize yapıldığının da kanıtlarıdır. Örnekeleyecek olursak; birincil neden olan ayaklanma konusunda kral İşpuini'nin Urartu'yu oğlu Menua ile beraber yönettiği dönem olan MÖ IX.yüzyıl sonlarından kalan bir belgede Güney Trans-Kafkasya'da yaşayan kuzeyli halkların ayaklanması sırasında *Etiuku* ülkesinde yer alan *Anaşe* kentinden <<...bin 720 erkek, ...bin 670 kadın>>⁴ alındığı ve bunların canlı olarak buradan götürüldüğü belirtilir. Aynı şekilde kral I.Argiştî'nin saltanatının ikinci yılında (MÖ 785) yine kuzeyde ortaya çıkan ayaklanma bastırıldıktan sonra, *Uiteruhi* kabilesinden 19.255 erkek çocuk, 10140 savaşçı ve 23.280 kadın yani toplam 52675 kişinin esir alındığı bunların bir kısmının öldürüldüğü, bir kısmının canlı olarak nakledildiği kayıtlarda yer almaktadır.⁵ Bu konuda son bir örnek vererek diğer nedenlere geçeceğim. Bu son örnek esasında tehcirin amacının asimilasyon olduğunun da kanıtı sayılabilir. Menua devrine ait ve arkeolojik literatürde Karagündüz yazıtı denilen yazıtın içeriğinden *Barşua* (Asurca Parsua) ülkesindeki olayları sonuçlandıran Menua'nın buradan aldığı halkları <<*Barşua* ülkesini geride bıraktıktan sonra>> çeşitli yörelere dağıttığı bilgisine ulaşılabilmektedir. Çilingiroğlu'nun da çok doğru biçimde saptadığı gibi bundan amaç halk topluluklarını ileride olabileceklere karşı diğer bölgelere sürerek eritmektir.⁶

Orduyu büyütmek ve zanaatkar işgücü elde etmek gibi tehcirin diğer iki ekonomik nedeninin yanı sıra siyasi bir nedenin daha olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu dördüncü neden yeni kurulan kentlere merkezi otoriteye bağlı nüfusun aktarımıyla buralarda asayişin uzun süreli olarak devam etmesini sağlamaktı. Bununla ilgili en iyi örnek *Erepuni* kentinin inşasında yaşananlardır. Sovyet arkeologların o sıralarda SSCB'ye bağlı Ermenisatn'ın Arinberd kentinde yaptıkları kazılarda ortaya çıkan belgelerin de kanıtlağığı gibi *Erepuni* bugün Arinberd adıyla bilinen yerdir. Yine çivi yazılı belgelere dönecek olursak buraya I.Argiştı döneminde (MÖ 785/80-756) inşa edilen kale için Kuzey Suriye'den tehcir getirilenlerin yerleştirdiği görölmektedir. << *Bianili ülkesinin gücü ve düşman ülkesinin denetimi için Ir(e)puni kentini kurdum. Ülke boştu ve benden önce hiçbir şey yapılmamıştı... Hate ve Supa(ni) ülkesinden 6600 savaşçıyı oraya yerleştirdim... >>⁷ Aynı şekilde Urartu'nun çekirdek bölgesinde de yeni kentler kurulduğu bilinmektedir. Bugün Adilcevaz civarı ile özdeşleştiren *Ziukuni* ülkesinde MÖ VII. yüzyıl ortalarına tarihlenen II.Rusa döneminde yapılan kalelere de *Hate*, *Muşki* ve *Halitu* ülkelerinden getirilenlerin yerleştirdiği Adilcevaz yakınlarındaki Kafir Kale'de ortaya çıkarılan bir yazıttan anlaşılmaktadır. Kısacası günümüzden 2800 yıl öncesinden gelen kanıtlar bile Doğu Anadolu gibi bir coğrafyada gönüllü birliktelikler olmadan merkezi otoritelerin bu bölgeyi yönetemeyeceğini göstermektedir. Bir diğer deyişle yazının başlığında kullanılan ibareyi dikkate almayanlar Doğu Anadolu'yu da Güneydoğu Anadolu'yu da yönetemez, zira zorla güzellik olmaz.*

Sonuç olarak içinde yaşanan coğrafi bölge halkların birlikteliğini veya ancak bir arada yaşayarak var olabilecekleri bir geleceği dayatıyor. Birlikte yaşamak mümkün, bu duygunun içimizde kök salmasını sağlamalıyız. Çatışarak sorunların çözülebileceğini düşünmek, en çok da bir gelecek tasavvurundan yoksun olmakla mümkün. Savaş dilini fısıltıyla veya bağıra çağıra dile getiren her siyasal oluşumu güçsüzleştirmek zorundayız. Her ortamda, her fırsatta ve sözümüz, gücümüz ne kadarına yetiyorsa.

1 B.Darkot, "Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri", *Birinci Coğrafya Kongresi: 6 - 21 Haziran 1941 ; raporlar, müzakereler, kararlar*; Türkiye Maarif Vekaleti Yay.; Maarif Basımevi, Ankara-1941, 76-77.

2 A.Çilingiroğlu, "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları/Mass Deportation in The Urartian Kingdom", *Anadolu Araştırmaları/IX*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul-1983, 311-323.

3 Çilingiroğlu 1983, 312-315.

4 age 312.

5 age 312.

6 age 313.

7 age 315.